

Szuromi Rita

„Nagy módba kerülsz ilyen fiatalon, kegyelmes asszony leszel.”

Presztízsvesztés, identitásőrzés Graefl Ilona emlékiratában

A memoárok írását rendszerint a nagy történelmi változások, sorsfordító események, különleges találkozások, esetleg olyan traumák motiválják, amelyek tartósan megtörik az egyén, a család karrier- és egzisztencia ívét. A történelmi múlt mint viszonylagos objektív valóság és a történelmi szereplő élete mint a szubjektív emlékezet lenyomata gyakran így válik koherenssé. Az emlékiratok a társadalomtörténet-írás fontos én-dokumentumai, amelyek egy része napjainkra múzeumokba, levéltárakba került, és feldolgozásukra is egyre nagyobb figyelem irányul.¹ A memoárokból nyerhető adatokat, ok-okozati összefüggéseket és megállapításokat azonban sohasem tekinthetjük történelmi tényeknek, hiszen a leírtakat nemcsak a szerző emlékezete, az esemény és a megírás közti időtávolság, hanem a közlés szándéka is befolyásolja. Az emlékiratok vizsgálatakor mindenképp ismerni kell tehát az író személyiségét és szándékát, hiszen mindezek befolyásolják a közléstartalmat.²

Bobory Györgyné Graefl Ilona (Kétútköz, 1913. március 2. – Eger, 2004. június 14.) 1983-ban, egri otthonában írta meg *Életem* című memoárját. Az emlékirat célja nem a történelmi visszatekintés vagy a trauma feldolgozása volt. Az írótt egykori társadalmi presztízsenek megőrkítése és az identitásvonal fenntartásának szándéka vezette. A svájci gyökerekkel rendelkező Graefl család 1896-ban nyert magyar nemességet;³ elmondható, hogy életmódjukban, mentalitásukban fokozottan érvényesültek a nemesi attitűdök, így őket a társadalmi közép nemesi identitású tagjainak tekintjük.⁴ Az emlékiratíró férje, szenttornyai vitéz dr. Bobory György (Jászberény, 1883. február 1. – Budapest, 1949. november 23.) nemessége nem igazolható minden kétséget kizáróan, viszont a férfi a Horthy-korszakban

¹ A vizsgált emlékirat nem került levéltárba, a család jóváhagyásával a szerző tulajdonában van.

² Lásd például: Gyáni 2000, 2010; Dobszay 2010; Kövér 2014.

³ *Királyi könyvek* 70: 613–616.

⁴ A posztmodern történetírásban használt társadalmi közép fogalma alatt azon polgárok tömegét értjük, akiket az elkülönülés tart össze: elkülönülnek a legfelső elitől és elkülönülnek az alsó, iparból és mezőgazdaságból élőkől. Önmaguk között gazdasági, kulturális vagy családi kapcsolataikkal tetszés szerint alakíthatnak hálózatokat és sokféle alkalmi vagy tartós viszonyrendszert építhetnek ki egymás között. Nem törvényszerű, hogy a társadalmi közép egységét a vagyoni helyzet, a foglalkozás, a mentalitás tartsa kohézióban, sokkal inkább az egyéni vagy kollektív, pillanatnyi vagy tartósan fennálló érdekek, melyek kapcsolataikat kialakítják, fenntartják, formálják és működtetik. Tomka 2009: 168. Fogalomhasználatunk további alapja a nemesi és polgári attitűd és mentalitás különválasztása a társadalmi közép tagjai között. A kérdés részletes vizsgálatát lásd: Szuromi 2022.

a politikai elit tagja volt. Boborynét ez indította arra, hogy ennek a „fényes múlt-nak” emléket állítson, még pedig úgy, hogy saját előkelőségét és gyermekei apjának kiválóságát állítsa mondanivalója középpontjába. Ezzel alakítja ki azt az identitásvonalat, amelyről úgy gondolja, ez három közös gyermekük öröksége. Ennek az 1983-ban papíron is megfogalmazott erkölcsi útmutatásnak egyik érdekessége az, hogy Bobory György a származásnak 1949-ben már nem tulajdonított jelentőséget. Fiához szólva így fogalmazott: „Válassz magadnak valami szabad pályát, s erre kitűnően készülj fel. Azt a pályát választod magadnak, amihez igazán hivatást érzel. Azt sose feledd, hogy minden polgárnak dolgoznia kell, hogy önmagának és hazája érdekeinek szolgáljon.”⁵ Az egykori politikus tehát jól felmérte azt, hogy a Horthy-korszakban viselt címek és rangok szerepe elveszti a jelentőségét. Ezzel szemben neje még bő három évtized múlva is úgy gondolta, hogy gyermekeiben erősíteni kell az egykori társadalmi státusz jelentőségét.

A mindössze 28 oldalas, géppel írt emlékirat tartalmilag, szerkezetileg egyenetlen, stilisztikailag sok helyen rendezetlen. A legrészletesebben a memoáíró leánykora, utazásai és társadalmi kapcsolatrendszere van kifejtve, illetve az 1944–1949 közötti időszak. Az első szakasz saját, magasztos múltja emlékének fenn tartását, a második annak igazolását szolgálja, hogy dolgozó nőként, egyedül álló anyaként is sikeres embereket nevelt a gyermekeikből. Ki nem mondott, de a memoárt végigkísérő törekvése, hogy átadja identitásvonalát felnőtt gyermekeinek. A múltélmény azonban az emlékirat írásának idejére kihűlt. Az időtávolság, a nemzedékváltás és az, hogy a nemesi származás a Kádár-korban a családi emlékezet színtereire szorult vissza, kihűlő emlékezethez vezetett. Emiatt az emlékirat nem érte el célját: csak egy „kedves emlék maradt a Mamától”,⁶ nem pedig mentalitásalakító program.

CSALÁDTÖRTÉNET – IDENTITÁSTÖRTÉNET

A memoárban a családtörténet és az identitásvonal bemutatása élesen kettéválik. Származásáról Graefl Ilona csupán annyit jegyzett le, hogy „apám poroszlói Graefl Andor nagybirtokos, 1300 hold tulajdonosa. Anyám pelsőczy Tóth Valéria, nagyanyám Ilona von Troll, [aki] nagyon szép nő volt”.⁷

Az emlékirat szerzője csupán egy nevet rögzítő családfát szánt a felmenőinek, élettörténetüket már nem örökítette meg. Ennek oka a nemesi múlt és a Horthy-korszakban vállalt politikai szerep, amelyről a Kádár-korban legfeljebb a családi színtereken lehetett beszélni. Az elhallgatás, illetve a feledés kényszere Kelet-Európában új emlékezetközösségeket hozott létre, s egyben felerősítette

⁵ Bobory 1949: 11. Az adatrögzítés 2013-ban történt, az eredeti kéziratnak azóta nyoma veszett.

⁶ Ezekkel a szavakkal adta át kéziratot 2013-ban Graefl Ilona lánya, Bobory Zsuzsa. A kézirat azóta a szerző tulajdona.

⁷ Graefl 1983: 1.

a nemzedékek közti kommunikációt is.⁸ A memoár keletkezése mögött ez a folyamat is kimutatható.

Graefl Ilona apai felmenői a 18. század végén érkeztek hazánkba, a család kutatóinak véleménye egységes abban, hogy az áttelepülés Svájc német nyelvterületéről történt. Jogállásukat tekintve a beköltözés után, a 19. század elején a pesti polgársághoz tartoztak.⁹ A család mobilitásának alapja a reformkorban a tanulás volt. A memoárríró nagyapja, Graefl Károly (Szolnok, 1814. október 9. – Poroszló, 1896. szeptember 20.) építészmérnöknek, testvére, József (Szolnok, 1813. október 6. – Budapest, 1889. december 22.) ügyvédnek tanult.¹⁰ A testvérek vagyonosodása a neoabszolutizmus éveiben egy közös bashalmi földbérlettel kezdődött, később Károly megélhetését a saját földvagyon teremtette meg, a gyermektelen József viszont Szabolcs megyében politikai pályája lépett, főispán lett.¹¹ Társadalmi presztízsüket külön-külön is biztosították. A család társadalmi státuszának változása 1896. február 11-én következett be, amikor Graefl Károly, kiváló mezőgazdászként, magyar nemességet kapott.¹² Ezzel legalizálták helyüket a társadalmi közép nemesi identitású csoportjában.

Az emlékiratíró apja, Graefl Andor (Csege, 1865. augusztus 7. – Kétútköz, 1920. július 26.) jog- és államtudományi végzettségét a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen szerezte 1885-ben. Politikai pályáját 1889-ben a tiszafüredi járás szolgabírójaként kezdte, majd a Függetlenségi- és 48-as Párt színeiben a poroszlói választókerületet képviselte a Parlamentben 1896 és 1901 között, 1903-tól pedig két évig a hevesi járás szolgabírója volt.¹³ Megélhetését ettől kezdve a kétútközi gazdaság biztosította.

Andor testvére, vagyis az emlékiratíró nagybátyja, Jenő (Bashalom, 1853. november 17. – Poroszló, 1933. december 2.) a századfordulón a vármegye gazdasági és politikai életének aktív szereplője volt. Heves vármegye Függetlenségi és 48-as Pártjának 29 éven át volt az elnöke, alelnökként pedig a Heves Vármegye Gazdasági Egyesületét vezette. Eközben számos tiszafüredi gazdasági és pénzügyi vállalkozás tulajdonosa, vagy felügyelőbizottsági tagja volt.¹⁴ Politikai karrierútját mégsem közéleti szerepvállalásának, hanem házasságkötésének köszönhette: 1882. július 15-én feleségül vette Horthy Paulát (Kenderes, 1863. december 22. – Budapest, 1909. július 8.), Magyarország későbbi kormányzójának leánytestvérét. Kormányzóvá választása után Horthy Miklós nem feledkezett meg sógoráról, aki 1922-től 1931-ig az Egységes Párt tiszafüredi választókerületének

⁸ Erre lásd például: Kovács 2008: 10.

⁹ Graefl Károly apja, József (1779–1819) a 19. század elején Pesten élt. Rokonai közül János 1807-ben kereskedő polgár, József 1819-ben vaskereskedő, Ignác 1840-ben polgári jogállású molnár, Ferenc 1844-ben szintén kereskedő. Nejének, Lakner Annának (1787–1835) a családja egy pesti kertész família volt. Á. Varga 2002: 437; Komiszár 2009: 52; Szuromi 2015: 9.

¹⁰ Szuromi 2017: 43.

¹¹ A család részletes karrierútját lásd: Szuromi 2017.

¹² *Királyi könyvek* 69: 783.

¹³ Bán 2011: 184, 217, 222.

¹⁴ Szuromi 2023: 71.

a képviselője lett, sőt 1931-ben élethossziglan tartó felsőházi tagságot kapott.¹⁵ A házaspár gyermeke, Graefl Károly (Poroszló, 1895. június 16. – Brazília, Pontal, 1955. május 8.) haláláig atyai kapcsolatban állt nagybátyjával, az ország kormányzójával.¹⁶

Mindezek tükrében a családi múlt kifejezetten előkelő, a memoár írója mégsem említette egyetlen szóval sem felmenői közéleti szerepléseit és magas politikai kapcsolatait, a Horthy Miklóshoz kötődő rokonságról is csak egyetlen mondatral emlékezett meg. „Voltam egy kormányzói garden partyn is, ahol nagyon sok ismerős, köztük egy rokonom, Graefl Károly is ott volt, de még nem volt nő.”¹⁷ A rövid közlés oka nem a múltélmény elhalványulása lehetett, Graefl Ilona nagyon is tisztában volt ennek a rokonságnak a társadalmi súlyával, viszont a korszak politikai szereplőjéhez tapadó negatív sztereotípiákból adódó félelem és az átélt üldöztetés traumája nagyon mélyen élt benne.

A memoárból kimaradt a család kétútközi és poroszlói ágának a kapcsolata is.¹⁸ „Jenő bácsi” neve csak egy olyan kártyaparti leírásakor jelent meg, ahová a későbbi férj, Bobory György is hivatalos volt. A poroszlói Horthy-rokonok bemutatása teljesen elmarad. Érdeemes megjegyezni, hogy Graefl Károlyné Haggemacher Margit sem írt a család kétútközi ágáról. E távolságtartás mögött egy olyan családi konfliktusra gyanakodhatunk, melynek okát ma még nem ismerjük.¹⁹

Noha anyai felmenői közt szintén kimutatható a politikai ellitagság, Graefl Ilona róluk sem emlékezett meg a memoárban. Graefl Andorné Tóth Valéria (Budapest, 1880. október 23. – Poroszló, 1966. április 12.) apja Tóth Dezső ügyvéd (Petőháza, 1854. március 31. – Budafok, 1888. július 27.) volt, akinek korai halála után az özvegye, az osztrák származású fernbachi és obersfeldi Troll Ilona (Bécs, 1862. május 12. – Kétútköz, 1944. december 9.) felsőöri Hegedűs Ferencnek (Pest, 1857. április 14. – Budapest, 1909. szeptember 15.), a Fejérváry-kormány pénzügyminiszterének a neje lett. Troll Ilona élete utolsó éveit Kétútközben töltötte anyjával, Mátrai Máriával, Joseph Ritter von Troll özvegyével, így a memoár írójának ismernie kellett ezt a családi ágat is. Az elhallgatás oka ezúttal sem a feledés, hanem a múlttól való szándékos távolságtartás.

A dualizmus és a Horthy-korszak politikai és gazdasági elitje nem került tehát be a memoárba, még annak ellenére sem, hogy az elit tagjai szorosán hozzátartoztak Graefl Ilona valódi családtörténetéhez. Ennek okát a Rákosi-érához köthető

¹⁵ Bán 2011: 237; Szuromi 2015: 28.

¹⁶ Szuromi 2024.

¹⁷ Graefl 1983: 7.

¹⁸ A nemességszerző Graefl Károly 1896-ban bekövetkezett halála után a birtokot megosztották. A poroszlói „tornyos kastélyban” az idősebb fiú, Jenő maradt, a kétközi gazdaságban Andor 1913-ig egy szecessziós kastélyt épített, majd életvitelszerűen itt élt és gazdálkodott. Az emlékiratíró itt született 1913-ban, de testvérei még Poroszlón látták meg a napvilágot. A két család a szecessziós kastély megépüléséig közös háztartásban élt.

¹⁹ Graefl Károlyné Haggemacher Margit (Budapest, 1906. október 15. – Zürich, 1984. augusztus 22.) svájci otthonában, 1978-ban szintén megírta saját emlékiratát. Az emlékirat megjelenés alatt áll (Szuromi 2024).

kitelepítésben, politikai üldöztetésben kell keresni. Graefl Ilona férje, Bobory György halála után (1949) újabb házasságot kényszerült kötni egy, az emlékiratban csak B. Gyula (Baráth Gyula) néven említett tisztviselővel. „A mama 1951-ben névházasságot kötött annak érdekében, hogy megszabaduljon a gyűlölt Bobory névtől és dolgozhasson.”²⁰ A házasság valóban érdekből történt, s ezt a memoáriró sem tagadta. „Egerbe kerülhettem, a gyerekeim miatt csak könnyebb itt állást találni [mint Poroszlón].”²¹

Az orosz megszállásig Graefl Ilona valóban „a napos oldalon töltötte” az életét.²² Ezt követően viszont a vagyon- és egzisztenciavesztés ráébresztette arra, hogy származása, életmódja, családi kapcsolatrendszere, s nem utolsósorban férje politikai ellitagsága akkora veszélyforrás volt, ami hosszú távon meghatározta életük minőségét. Ez az egyik oka a múlt részleges ismertetésének, elnagyolásának.

A családtörténet mellett az emlékirat írója az identitásvonal átadásától remélte a mentalitás és múltélmény kontinuitását. Ezt hangsúlyosan gyermekei apjához, Bobory Györgyhez kötötte. A családfő, politikus, férj és apa személye akkor is megjelenik az emlékiratban, amikor annak írója még hajadon, és házasságkötésre nem is gondol. A későbbi, első fokú unokatestvéri házasságot azzal igyekezett előkészíteni, hogy Bobory György vadászként, politikusként, kártyapartnerként folyamatosan jelen volt az életében, a személyéhez kötődő leírások kivétel nélkül egy fenséges, befolyásos, arisztokratikus férfi látszatát keltik.

„Mindig tetszett nekem Gyurim, de arra sohasem gondoltam, hogy a felesége leszek. Egyrészt, mert 30 évvel idősebb volt, másrészt volt egy 23 éve tartó kapcsolata, harmadrészt, mert unokatestvérek voltunk. Anyám többször hívta őt, hogy jöjjön le teniszezni, de ő mindig azt felelte: félek, beleszeretek a lányodba és akkor mi lesz?”²³

A leánykérés 1938 őszén Budapesten, a Múzeum körúton történt, a házasságot még ez év december 24-én, szűk családi körben megkötötték a kétúttközi kastélyban.

„Sétáltunk hazafelé és én mondom neki: jó, hogy találkoztunk, már éppen meg akartam írni neked, hogy férjhez megyek Antihoz. Erre ő azt felelte: ne tedd, mert én is azon gondolkodom, hogy feleségül veszek, de most akarom megnagyobbítani a házat, erre várok. Azt hittem, menten gyökeret ver a lábam. Azt sem tudtam, hogy mentem fel nagymamához a lépcsőn. Nagymama azt mondta, nagy módba kerülsz ilyen fiatalon, mert kegyelmes asszony leszel. Anyám nagyon ellenezte az egészet a korkülönbség miatt, egész éjjel szidott, nem tudom, miért éjjel kell szidni az embert, biztos azért, hogy ne tudjon kimenni a szobából, de én csak azt hajtogattam, ha öt évet leszek vele boldog, akkor se megyek máshoz. 1938 novemberében eljött hozzánk Kétúttközre,

²⁰ Bobory Zsuzsa szóbeli közlése, 2013.

²¹ Graefl 1983: 22.

²² Graefl 1983: 23.

²³ Graefl 1983: 23.

olyan izgatott voltam, hogy csak üdvözöltem és kimentem. Később anyám szólt: gyere és csókold meg a vőlegényed. Ezt a napot sohasem felejttem el.”²⁴

Bobory György édesanyja, Graefl Gabriella (Bashalom, 1852. – Pusztodomaháza, 1939. augusztus 6.), a memoáriró édesapjának, Graefl Andornak volt a nővére.²⁵ A család presztízsét a 20. század elejétől a II. világháború kitöréséig Bobory György biztosította. A jogi végzettségű közigazgatási szakember 1906-ban lépett Heves vármegye szolgálatába, s a fronton töltött négy év kivételével politikai karrierje folyamatosan ívelt felfelé. 1920. szeptember 9-én Heves vármegye főispánja lett, tisztségét 1925. február 27-ig viselte, amikor szélsőséges politikai nézetei és korábbi kapcsolatai miatt nemkívánatos lett a politikában. A közéletbe csak 1931-ben tért vissza, amikor nagybátyja, Graefl Jenő nem indult többé a képviselői választásokon, székébe pedig az Egységes Párt színeiben induló unokaöccsét segítette. Bobory 1944-ig megtartotta parlamenti mandátumát, házelnökként, a Vitézi Rend tagjaként és a Frontharcos Szövetség vezérégyeniségeként számos országos politikai szereplést vállalt. Karrierútja 1937-ben ért a csúcusra, amikor belügyi államtitkár és titkos tanácsos lett.²⁶

Graefl Ilona pontosan ismerte férje politikai súlyát és jelentőségét, és erre az emlékiratban is kitért.

„Gyurim a Tiszafüred országgyűlési képviselője volt, 16 község tartozott hozzá. Előtte Egerben volt főispán, képviselősége idején államtitkár lett. Lakása előtt mindig ott állt egy rendőr. Amikor elnökkölt, mindig kaptam tőle jegyet a karzatra, s pislogott, hogy ott vagyok-e már.”²⁷

Mindezek tükrében a házassággal történő elköteleződés nagyon is reális és tudatos döntés volt. Graefl Ilona társadalmi helyzete ezzel a friggelyel nagyot változott. Ezt jól mutatja a korábbi idézetben jelzett megszólítás változása, amely a Horthy-korszakban erőteljesen kifejezte a nemesi múlt presztízserértékét, s tükrözte a történelmi szereplő társadalmi helyzetét.²⁸

Az I. világháború után a nemeseknek a nagyságos megszólítás járt. A főnemesek, a magas rangú katonatisztek, az országgyűlési képviselők, a vármegyei alispánok, a főjegyzők méltóságosak voltak, a miniszter kegyelmes. A Vitézi Rend tagjait nemzetesnek szólították. Özv. Hegedűs Ferencné Troll Ilona

²⁴ Graefl 1983: 24.

²⁵ Graefl Gabriella 1873. április 24-én Egerben ment férjhez Bobory György (1840–1896) huszártiszthez. Ebből a házasságból született ifj. Bobory György és Bobory Margit (1874–1941). Margit a borsodivánkai Prónay Endre (1863–1916) nagybirtokos neje lett.

²⁶ A részletes politikai pályafutást lásd: Szuromi 2020.

²⁷ Graefl 1983: 9.

²⁸ A címzés változásait Kövér György kutatta, aki az 1829 és 1916 közötti időszakot vizsgálva követte végig és elemezte társadalomtörténeti szempontból, négy kategória – rang és történeti-jogi rendi tagoltság, katonai rangok és titulusok, hivatalnoki kar, valamint foglalkozásszerkezet, presztízs – alapján a megszólítások alakulását. Kövér 1999: 12.

megfogalmazásában tehát az jelent meg, hogy unokája immár nem nagyságos, hanem kegyelmes lesz. Ezzel a kijelentéssel a foglalkozás és a presztízsz kapcsolata utalt. Ha a fiatal lány egy vidéken gazdálkodó nemes embert választ, akkor „csak” nagyságos. Bobory jogászként kegyelmes volt, így nejeének is járt a kegyelmes asszony megszólítás. Troll Ilona nem a pillanatnyi politikai státuszt tartotta fontosnak, mert ebben az esetben unokája méltóságos lett volna, hanem a leendő házastárs végzettségét. Bobory Györgyöt egyébként négy megszólítás is illette: földbirtokosként nagyságos, a képviselőház elnökeként méltóságos, értelmiségi foglalkozása révén kegyelmes, vitézként nemzeti volt.²⁹

A memoár írójának házasságkötése a II. világháború előestéjén jelentős társadalmi presztízsváltozást hozott, amivel – ha nincs a politikai fordulat – biztosíthatta volna születendő gyermekei rangját is. Ez a törekvés mutatkozik meg abban, hogy Graefl Ilona elköteleződése nagyon erős Bobory György identításvonalára mellett. Ezt az örökséget igyekezett a mentalitást és a megjelenést kifejező jelzőkkel is alátámasztani: „arisztokratikus szép ember”, „végtelenül jókedvű, elegáns, magas szóke szép ember”, „ragyogó férfi”, akit „rengeteg melegség, kedveség” jellemezett.

A memoár írója nem a saját családi identításvonalát, hanem férjéét vitte tovább, és ezt kívánta gyermekeinek is átadni. Azt sem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az asszony a házasság intézményében mindenkor társadalmi státuszának stabilizálási lehetőségét látta. A Bobory Györggyel kötött frigy realizálta helyzetét kora legmagasabb státuszszintjein, második (név)házassága pedig esélyt adott arra, hogy betagozódjon az ötvenes évek tisztviselői csoportjába, vagyis a negatív mobilizáció ellenére is távolságot tartson a munkások tömegétől.

Az ötvenes évekbeli státuszcsökkenést kifejezi a két férjhez kötődő múltlény megjelenítése is. Boboryról Graefl Ilona a következőt jegyezte fel:

„Nagyon szép, tartalmas életem volt, 25 éves voltam, amikor az ország legfiatalabb kegyelmes asszonya lettem, mert Gyurim titkos tanácsos volt. Minden héten ment fel az ülésekre és én vele mentem. Nagy fogadás volt, amikor vett nekem egy ruhát, fekete taft alsószoknyával, felül fekete túll felsővel. Központ lettem. Élveztem, mert volt ott olyan is, aki nagyon szerette volna, ha Gyurim elveszi, de én voltam mellette, mint háziasszony. Büszkéek voltunk egymásra. Gyurinak az összes kitüntetése a mellére volt tűzve.”³⁰

²⁹ Graefl Ilona anyja nagyságos volt, hiszen Graeflné vidéki földbirtokos maradt, lánya társadalmi presztízse hozzá képest sokkal magasabbnak számított. A nagymamának, Troll Ilonának a nagyméltóságú megszólítás járt Hegedűs Ferenc pénzügyminiszter özvegyeként. Levélborítékjaira ráírták elhunyt férje foglalkozását, amelynek alapján özvegyének joga volt használni e megszólítást.

³⁰ Graefl 1983: 12.

Ehhez képest második férje nevét egyetlen egyszer sem írta le, családnevét csak B. betűvel jelezte. A kapcsolatot szükséges, a gyermekei érdekében vállalt rosszként igyekezett feltüntetni.

„[Baráth Gyula] az OTP-nél volt állásban, eleinte engem nem engedett el dolgozni, mert azt mondta, három gyerek mellett van dolgom. Nem sok jó lett belőle, talán kettő évig igen, de utána rémes volt. A gyermekeim után járó összeget sem adta át nekem, olyan igényei voltak, mint egy grófnak, pedig mondtam neki az esküvő előtt, hogy az én vagyonomra nem számíthat, mert az elment egyszer s mindenkorra. A legnagyobb baj az volt vele, hogy ivott. Külön szobában laktunk, ő az udvaron. Mindenben piszkált, hogy nem takarítok, hogy cukrot loptam a gyerekeknek a szekrényből, holott a kulcs nála volt. Saját anyja azt mondta, amikor meglátott, hogy nem fogod kibírni vele. De más választásom nem volt. Előfordult, hogy rántottát akart enni, de a petrófőző nem melegített elég gyorsan és a tojásokat a lábamhoz vágta. Aztán lement a cukrászdába, hozott nekünk süteményt, mintha mi sem történt volna. Erre mondtam neki, nem kell nekünk sütemény, csak bánj velünk rendszeren, mert én Gyurimmal az élet napos oldalán voltam. Erre kivágta a mignonokat az utcára.”³¹

A múltélmény leírása kifejezi a társadalmi helyzet változását, ami az emlékirat írójának egyik legfontosabb és kompenzálhatatlan traumaforrása volt.

KIS TRAUMÁK, NAGY TRAUMÁK

„A traumatikus élményt olyan történelmi eseménynek kell tekintenünk, amely a pusztán megtörténtével felszámolja arra való kulturális képességünket, hogy behelyezzük egy történelmi időrendbe, amelyen belül megérthetjük, és ennek megfelelően elrendezhetjük az életünket.”³² A trauma egy olyan katasztrofális tapasztalat, amely lerombolja a tudat arra való képességét, hogy az egykori eseményeket értelmes és jelentéssel bíró narratívába foglalja. Fokozottan érvényes ez Graefl Ilonára, akinek élete traumák sorozata volt, s ez később meghatározta múltélményének hangsúlyait is. Az emlékirat írója hétéves volt, amikor apját meggyilkolták:

„Apám tragikus módon halt meg, a szakácsnő fia gyilkolta meg egy konyhai bárdal alvás közben. Hogy alibit igazoljon, az emeleti ablakhoz egy létrát támasztott, mintha onnan mászott volna be apámhoz. Volt egy tanító abban az időben bátyám mellett, állítólag az kevert altató port a vacsorába. Apám előtte való nap vásáron volt és nagyobb pénzhez jutott, ezt tudta meg ez a gazember és ezért ölte meg apámat.

³¹ Graefl 1983: 23.

³² Rösen 2004: 54.

Kis, rozoga ember volt, Szabó Józsefnek hívták, Mezőtárkányon élt. A pénz egy részét a nádfedeles jégveremben dugta el, amit a szálkás szőrű vizsla szaglása után kikapart. Ez a gazember 15 évet kapott, de jó magaviselete miatt hamarabb szabadult.”³³

Az alvó Graefl Andort 1920. július 26-én éjszaka ölték meg a kétútközi kastélyban. Az esetről több korabeli újságcikk is megjelent.³⁴ A rablógyilkosság ebben az időben egyáltalán nem volt ritka, a történetek jelentőségét azonban növelte, hogy ezúttal egy nagybirtokos, Bobory György főispán nagybátyja volt az áldozat. Graeflné ezt követően három kiskorú gyermekével maradt Kétútközben, a gazdaságot Bobory György és Graefl Jenő felügyelete mellett intézők irányították, a világgazdasági válság után pedig a legfőbb bevételi forrásuk a vadászturizmus lett.³⁵

A memoáriró röviden megemlékezett féltestvérei tragikus életéről is. Graefl Andor első házasságából, Szirmay Szerénától született Graefl Alíz Róza Sarolta (1897–1941 után), dr. Komizsony Szerviczky György (1891–1947) miniszteri fogalmazó, később titkár neje. „Aliz egy kiállítás alkalmával sokat sétált és olyan háterincbajt kapott, amit az orvosok sem tudtak gyógyítani. Sokáig ágyban fekvő beteg volt, majd meghalt. Gyermekek nem születtek.” Graefl Gabriella Jozefin Evelin (1898?) dezséri Beélik Viktor (1895–1969) földbirtokos felesége volt, és „gyermek születése közben merevgörcsben meghalt”. Graefl Rozália (1902–1923), vagyis Básthay Miklósné „volt a legkisebb, a legszebb és a legszerencsétlenebb. Apám ellenezte a házasságukat, mert túl fiatalok voltak. Boldogságuk nem tartott sokáig. Fia, Miklós születése után 21 évesen felakasztotta magát.” A féltestvérek szintén Kétútközben nevelkedtek, mivel felügyeletüket a válás után Graefl Andor kapta, tehát a hozzájuk kötődő múltélmény nem lehetett csekély. „Gabriella esküvőjére kaptam egy szép, halványsárga ruhát, egészen nagylányos voltam benne”, illetve „Gabriella legjobb barátnője Okolicsányi-Zsedényi Marietta volt, fivére Zénó ott volt az esküvőn és kezet csókolt nekem, mire én elpirultam”.³⁶

Az emlékirat célja azonban nem a rokoni és vérségi kötelék megőrzése volt, s főként nem a Graefl család vidéki birtokos életmódjának hangsúlyozása. A ronkok története tehát nem volt releváns az emlékiratíró szándékával.

Hasonlóképpen nem játszott szerepet az identitásvonal alakításában az édestestvér sem. Ifj. Graefl Andor (Poroszló, 1906. május 23. – Budapest, 1938. november 28.) életéről és halálának körülményeiről bővebb leírás olvasható, ám mindez a tényközlés szintjén maradt.

„Andor testvérem szörnyű baleset folytán halt meg 1938-ban, amikor a Felvidék visszafoglalása volt. Szeretett szórakozni, ha ritkán eltávozást kaptak. Nagymama

³³ Graefl 1983: 2.

³⁴ *Egri Népszerűség* 1920. július 27. 1.

³⁵ Szuromi 2015: 52.

³⁶ Idézetek: Graefl 1983: 3.

fővárosi lakásán volt a civil ruhája, mindig átöltözött, ha mulatni indult. Ezúttal azonban nem így tett, még a szolgálati revolvert is magánál hagyta.”³⁷

A baleset utólagos leírását valószínűleg a korabeli napilapok segíthették, mivel a sajtóhírek és a memoár feltűnően sok párhuzamot mutatnak.

„Ma hajnalban fél 4 óra tájban revolver dördült el az Arizona-mulató egyik páholyában. A forgó parketten vidám partnerek táncoltak. Fent a zenekar emelvényén szólt a jazz, hajnali vidám hangulat töltötte be a mulatót. A dörrenésre alig lett valaki figyelmes. Azt hitték, pezsgősüveg felbontott dugója durrant. Aztán zűrzavaros hangok hallatszottak, megállt a jazz. Minden szem az egyik sarokpáholyra szegeződött. A páholy sarkában vérző fejjel, álétan feküdt az egyik plüss fotelben Graefl Andor földbirtokos, a pesti társaság egyik legismertebb mulatóskedvű, fiatal tagja. Mellette a földön feküdt a revolver, melynek golyója fejébe fúródott.”³⁸

Testvére tragikus sorsáról Graefl Ilona csak annyit jegyzett meg, hogy „ezt szegény anyám soha nem heverte ki”.³⁹

A trauma forrása nemcsak a múlt negatív hatása a jelenre, nemcsak a jelennel való relevancia hiánya, hanem a szégyenérzet is lehet. Graefl Ilona három fél- és két édestestvéréről tett említést, de törvénytelen féltestvére, Keller (Pap) Andor nem jelent meg az emlékiratban. A törvénytelen fiú id. Graefl Andor és Bálint Keller Mária házitanító szerelmi viszonyából született, 1917. május 5-én Budapesten. Az apa törvényes úton, egy közjegyzőnél elhelyezett okirattal biztosította az anya és a gyermek megéllhetését, ám halála után özv. Graefl Andorné pert indított a tiszafüredi járási bíróságon, hogy a gyermek eltartását szüntessék meg. Végül egyezség született arról, hogy özv. Graeflné a gyermeket 18 éves koráig havi 500 koronával támogatja. A memoáíró a családi iratokból éppúgy tudhatott törvénytelen féltestvéréről, mint ahogy a később Pap Andor néven Egerben élő törvénytelen fiú is tudott származásáról és rokoni kapcsolatairól.⁴⁰

A memoárban a legrészletesebben kifejtett időszak az emlékiratíró legnagyobb traumája: vagyon- és egzisztenciavesztésének ideje. Az 1944 és 1950 közé tehető időszakot a „jött a szörnyű, esztelen pusztulás, amit soha többé ne érjen meg az emberiség”⁴¹ – mondattal vezette be.

Az akkor már háromgyermekes család előbb Bobory György domaházi birtokát hagyta el,⁴² majd Kétútközről is távozott. A menekülés előkészítésének leírása

³⁷ Graefl 1983: 6.

³⁸ *Mai Nap* 1938. november 27. 1.

³⁹ Graefl 1983: 6.

⁴⁰ Szuromi 2015: 85–86. Köszönet az adatközlésért és a dokumentumok kutathatóságáért Pap Andor unokájának, Verebélyi Tamásnak.

⁴¹ Graefl 1983: 13.

⁴² Tiszaszőlős külterülete. A birtok eredetileg Graefl Gabrielláé volt, amit fia 1922-ben, vitézzé avatása után vitézi földdé nyilvánított. Itt épült fel a házasságkötés idejére az a családi ház, amely az otthonuk lett.

adott lehetőséget arra, hogy a memoáríró a számára fontos materiális javakat felsorolja, s egyben fenntartsa nagyságának emlékét. A vagyonszerzés traumája olyan mély volt, hogy 1945. december 5-én Boboryné négyoldalas levelet küldött az Elhagyott Javak Heves Vármegyei Kormánybiztosságához, melyben részletesen felsorolta, melyek azok a családok, akiknél elhelyezték a különböző értékeket, melyek nem kerültek vissza a családhoz.⁴³ A veszteség érzelmi szinten is kifejeződik: „Vajon kinek a falán díszelnek az értékes festmények, s hol van a zongora, amin játszottam, s amit Gyurim annyira szeretett? [...] A legborzasztóbb volt elhagyni anyámat, nagymamát és Vilmát.”⁴⁴

A menekülés hónapjaiban megtapasztalták az otthontalanság érzését, mégsem látható annak nyoma, hogy bármiféle sorsközösség alakult volna ki azzal a több ezer családdal, amelyek az orosz csapatok elől Nyugat-Magyarországra, majd Ausztriába menekültek. Úgy tűnik, a szenvedés, a nélkülözés, a szánalom megtapasztalása csak a saját traumájuk volt, hiszen „semmi sem volt fontosabb, minthogy az életet megmentsük, mert azt nem lehet pótolni”.⁴⁵

Amíg a Szombathely melletti rumi birtokra nem érkeztek, Boboryné Pásztón és Érsekújváron több olyan családdal is találkozott (Kohut, Saárossy), amelyek a sorstársaik voltak. Rum birtokán, ahol Gáspárdy Béla vendégszeretetét élvezték, szintén több menekülővel kerültek kapcsolatba.⁴⁶ A társadalmi kitekintés vagy politikai helyzetelemzés ezúttal is hiányzik, a memoár írójának figyelme csak saját mikrokörnyezetére, gyermekei állapotára, vagyonuk fokozatos elolvadására szorítkozik. A trauma forrása ezúttal azonban mélyebb és távlatibb. Ez az időszak fordulópont volt Boboryné életében. A háromgyermekes anya fokozatosan átvette a család fő szerepét 61 éves férjétől, akinek politikai kapcsolatai megszűntek, társadalmi presztízse elenyészett, immár maga is védelemre szorult. Markáns fordulat volt ez az asszony életében, aki innentől nem élvezte a Bobory név nyújtotta védelmet. A család a Graefl családból hozott mentalitásnak és neveletésnek köszönhette a létfenntartását. A kétútközi gazdaságban a lányok neveléséhez hozzátartozott a vidéki élethez szükséges gyakorlati ismeretek elsajátítása. „Gereblyéztem, ágakat szedtem, minden olyan munkát megcsináltam, amivel passiózni lehetett. Sok baromfit tartottunk, s ezt igen szerettem, mert ragaszkodók voltak. A tojás szedését és az etetést is megcsináltam, pedig volt ember erre is.”⁴⁷ Ez a gyakorlati tudás tette Boboryné számára lehetővé, hogy élelmet szerezzen családjának, kibírja a saalfeldeni lágér körülményeit, a vagonokban uralkodó áldatlan

⁴³ A levél a szerző tulajdonában van.

⁴⁴ Graefl 1983: 13. Vilma: Bitomszky Vilma nevelőnő, aki a kitelepítésig a családdal maradt.

⁴⁵ Graefl 1983: 14.

⁴⁶ Gáspárdy Béla (Eger, 1879. július 27. – Csemeszkopács, 1948. szeptember 22.) gazdász, rumi jószágigazgató. Bobory Györggyel való barátsága Egerhez köthető. 1944 őszén több ismerős, baráti családnak adott menedéket gróf Széchenyi Péter rumi birtokán. Gáspárdy A.–Gáspárdy L. 2009: 392.

⁴⁷ Graefl 1983: 2.

állapotokat, és hogy túléljék a folyamatos bombázásokat.⁴⁸ Az emlékirat ezen pontján háttérbe került a férj szerepe, viszont felerősödött az asszony, a feleség és az anya önállóságának kiemelése. Bobory ekkor már többször csak „szegény Gyurim”-ként jelenik meg, neje olyan képet fest az egykor arisztokratikus emberről, aki már támogatásra és védelemre szorul.

Boboryné énképe is megváltozott. A kegyelmes asszonyból családszervező, családfenntartó nő lett. Az egzisztencia- és presztízsvesztes korában már az sem tabu, hogy, miután 1945 tavaszán Budapestre érkeztek, a családot „Gyurim volt barátnéja látta el élelemmel”.⁴⁹ Ez a pillanat átértelmezi a múltat. Bobory azért nem legalizálhatta fiatalkori kapcsolatát, mert a barátnője zsidó nő volt. A családi hagyaték alapján úgy tűnik, Deján Lilly Máriáról van szó.⁵⁰ A parlamenti képviselő kései házasságkötésének oka tehát nem az unokahűg iránti vonzalomban keresendő, annak ellenére sem, hogy Graefl Ilona a leánykérést úgy tüntette fel, hogy arra Bobory évek óta készült. A hosszú agglegényélet oka egy olyan asszony jelenléte volt, akinek felvállalása a politikus karrierjének végét jelentette volna. Az unokahűg eljegyzése akkor történt, amikor a kétútközi gazdaság egyedüli törvényes fiúörököse, ifj. Graefl Andor egy fegyverbaleset következtében meghalt, vagyis Bobory lépése a családi gazdaság megmentése érdekében történt. A folyamatos traumák, a semmivé vált vagyon és hontalanság érzése azonban megváltoztatta a tudatosan fenntartott identitásvonal-vezetést, és immár az sem tűnt presztízsrombolóknak, ha felszínre kerül az eltitkolt kapcsolat a nővel, aki „igen korrektül” segítette őket élelemmel.

Az emlékiratíró egyedüli családfenntartó lett. „Szegény Gyurimat az utcára se lehetett kiengedni, nehogy baja legyen.”⁵¹ Bobory korábbi politikai szerepvállalása, az országos politikai elithez tartozása komoly traumaforrása lett a családnak: „A volt kerékgyártó fia, Dósa László el akarta vitetni Gyurimat, mert a cselédekkel nem bánt jól. Ha nem fizet, akkor feljelenti. Felutaztam Pestre és szereztem pénzt, amit lehetett, még zálogba tettem. Nem tehattünk mást, ebben a helyzetben csak neki lehetett igaza.”⁵² Egy másik példa: „Gróf Imre, anyám volt bérlője is feljelentette Gyurit, hogy embertelenül bánt az emberekkel. Úgy vezették be a bíróságra, mint egy bűnöst. A pert akkor elnapolták, később vád hiányában felmentették.”⁵³

⁴⁸ A család hónapokon át amerikai megszállás alatt álló területen élt, amelyet a memoáríró saalfeldeni lágernek nevez.

⁴⁹ Graefl 1983: 29.

⁵⁰ Bobory temetésére 1949-ben négyen küldtek koszorút. A koszorúk kimutatásából tudjuk, hogy hárman a családhoz tartoztak, a negyedik koszorú megrendelője azonban ismeretlen. Bobory fényképalbumában az ismeretlen asszony képe megőrződött, de beazonosítását semmilyen adat nem segíti. Annyit megállapíthatunk belőle, hogy a barátnő Magyarországon élte túl a vészkorszakot, egyéb információval jelenleg nem rendelkezünk róla.

⁵¹ Graefl 1983: 17.

⁵² Graefl 1983: 18.

⁵³ Graefl 1983: 20.

A Tiszaszőlősi Földigénylő Bizottság szerint a volt országgyűlési képviselő „népellenes magatartást tanúsított és gyűlöltté lett a nép szemében”.⁵⁴ 1945 áprilisában a domaházi 595 kataszteri hold birtokot megváltás nélkül elkobozták és kiosztották az igénylők között. A következő évben a politikusnak „népellenes bűntett” miatt kellett a Budapesti Népbíróság elé állnia. Az ellene felhozott vád szerint 1935 és 1940 között alelnökként irányította a Parlament munkáját, s részt vett két „zsidótörvény” megszavazásában. Bobory azzal védekezett, hogy munkája az országgyűlésben adminisztratív volt, 1940-től pedig visszavonult a tényleges politizálástól, vagyis tevékenesen már nem vett részt az ország irányításában.⁵⁵ Az idős politikus ellen indított eljárást „vád hiányában” ejtették.⁵⁶

Bobory társadalmi presztízse tehát megszűnt, családjával 1946-ban Kétútközbe költözött, ahol anyósa maradék földjén kaszált és fizikai munkát végzett, nejevel együtt. Az asszony rendszeresen járt a Kétútközről 25 kilométerre fekvő Domaházára, hogy élelmet szerezzen családjá számára. A memoáríró ekkor már dolgozó nőként, családfenntartó asszonyként tekintett önmagára, ezért fizikai munkavégzésének körülményei és nehézségei hangsúlyosan jelennek meg visszaemlékezésében.

„A kukoricát én saraboltam a lóval, de olyan harmat volt, hogy tiszta víz lett a ruhám. [...] Több ízben más asszonyokkal a marhavagonban a fékeződülésen kuporogtunk, mert féltünk az oroszoktól. A derekamra kötve vastag övben hoztam a dohányt, s nagyon félttem, hogy a szaga miatt észreveszik, és akkor végem van. Így aztán nem bántam, ha a répa tetején utaztam más asszonyokkal, mert ott nem bűzlött a dohány.”⁵⁷

Boboryné ideiglenes állapotnak tekintette társadalmi státuszának megváltozását, mivel a múlt érzelmi és egzisztenciális emléke még erősen élt benne, a kétútközi gazdaság pedig hidat képezett a múlt és a jelen közt. Anyja 1949 őszén maradék ingatlanát is „felajánlotta” az államnak. A 17 szobás kastélyt a Poroszlói Állami Gazdaságnak adták át. A lakhelyelhagyást úgy adminisztrálták, mintha az épületet csak bérbe adták volna az államnak. A családot kitelepítették, mégpedig Poroszlón három különböző helyre: özv. Graeff Andorné a 446. számú házba, Ilona és gyermekei az 574. számú lakóházba, nővére, Fáy Lászlóné Graeff Valéria és családjá az 569. szám alatti lakóházba került. Befogadóik „kuláknak” bélyegzett családok voltak.⁵⁸

⁵⁴ Vadász 2009: 42

⁵⁵ Bobory 1944-ben az Országgyűlés Igazságügyi, valamint Külügyi Bizottságának a tagja volt, továbbá elnöke a Közigazgatási és a törvényhozói összeférhetetlenség szabályozásának előkészítésére kiküldött 27 tagú bizottságnak. De politikailag valóban nem volt aktív. *Magyarország tiszti cím- és névtára, 1944:* 17, 20–22.

⁵⁶ Az irat a családi hagyaték része, jelenleg a szerző tulajdonában van.

⁵⁷ Graeff 1983: 18.

⁵⁸ 1945 és 1948 között a magyar agráriumban az önellátásra termelő kiscgazdák mellett megjelentek az árutermelő gazdaságok is. A dolgozó paraszt ellentéte lett a „túlzásba vitt egyéni gazdálkodást” folytató gazda, vagyis a „kulák nagygazda”, a „kupecparaszt”, a „zsíros nagygazda”.

Poroszlóra 1951-ben hetven fővárosi, úgynevezett osztályidegen családot költöztettek. Az 1951. július 25-én készült jelentés szerint a kitelepítettek között akadt olyan, akit korábban a „fasiszta törvények” miatt deportáltak, és olyan is, aki a szovjetek oldalán harcolt Budapest felszabadításáért. Egy részük a kétútközi gazdaságban végzett fizikai munkát.⁵⁹ Ekkorra már Graeff Ilona unokatestvére, Graeff Károly és családja is elhagyta Poroszlót. Tornyos kastélyukat – miután Svájcba, majd Brazíliába költöztek – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kapta meg.⁶⁰ Az emlékirat írója egy sorsközösség tagja lett, de ez nem tudatosult benne. Ezeknek az éveknek a változásai már csak érzelmek nélküli, tényközlő mondatokként kerültek az emlékiratba.

„Férjemet az utolsó útjára felkísértem Pestre, de amikor elment, már érezte, hogy nem látja többé gyermekeit. Olyan szomorú szemei voltak, hogy a lelkem ki tudtam volna sírni, hogy miért kellett ennek eljönnie, de jól tudtam, hogy idősebb volt, mégis, ha ez a betegség nem jön, tovább tudtunk volna együtt lenni. Egy csupa izom, erő, stramm ember semmivé vált. [...] A föld miatt egyre többet kellemetlenkedtek. Mondtam anyámnak, ajánlja fel az államnak. Érdekes volt, amikor felhívtak, hogy anyám önként ajánlotta azt fel. Egy ideig még ott laktunk, majd a gazdák nyakára költöztettek Poroszlóra.”⁶¹

Az 1944 és 1951 közötti évek eseményeinek az emlékiratíró kilenc oldalt szentelt, az időszak ezáltal a memoár lehangsúlyosabb része lett. A trauma, magányosan, nem sorsközösségben megélve, évtizedekig elhúzódott és feldolgozatlan maradt.

A szövetkezeti mozgalom élénkülésével párhuzamosan indult meg az úgynevezett kulákgazdaságok felszámolásának a folyamata. Az országban már 1948–49 telén összeírták azokat a gazdaságokat, amelyeknek a nagysága minimum 25 kataszteri hold volt, idegen munkaerőt foglalkoztatott, és más mezőgazdasági ágakból is származott jövedelme. Poroszlón 1949. december 5-én készült el az első „kuláklista”. Erre 97 lakos került fel: földműves-birtokosok, orvos, gyógyszerész, vaskereskedő, korcsmáros, tanító, darálós, fűszerkereskedő, szeszfeldzés, lelkész, jegyző. Az 1950-ben készült jelentésben már csak 60 név szerepelt, de ez a jelentés sem volt túlkapasoktól mentes, mivel a listára a lelkész és a plébános is felkerült a Cigánygödörben élő lókereskedővel együtt. 1951. január 5-én már csak 36 személyt minősítettek „kuláknak”. A csökkenés oka volt, hogy időközben többen is az iparban találtak megélhetést, így őket a munkások közé sorolták. A gyökeres politikai változást szolgáló erőszakos társadalom-átalakításnak tehát az a nép réteg is áldozatul esett, amelyik a Horthy-korszakban teljesen független volt a nemesi identitású társadalmi közép tagjaitól. MNL HML XXIII.226.b. 1.

⁵⁹ Szuromi 2014: 294.

⁶⁰ Az épület egy részében 1949-ben a rendőrség működött, a másik felébe viszont helybéli szegény családokat telepítettek. Az 50-es évek elején két hasznosítási lehetőség vetődött fel. Az egyik elképzelés szerint a Vallás- és Közoktatási Minisztérium munkásüdülőnek szerette volna használni, a másik terv viszont egy helyi internátussal egybekötött iskola kialakítására vonatkozott. MNL HML V.270.a. 8/436/1949.

⁶¹ MNL HML V.270.a. 8/436/1949. 28.

A REKONVERZIÓ HIÁNYA ÉS KÖVETKEZMÉNYE

Emlékiratában Graeff Ilona nem reflektált az országos és a nemzetközi eseményekre, fontosnak csupán saját és családja életét tartotta. Ezért a visszaemlékezése térben és időben elszigetelt önvallomás maradt. Graeff Ilonának világosan kellett látnia a Magyarországon és a világban bekövetkezett változásokat. Férje politikai kapcsolatai és tapasztalatai ezzel ugyancsak szembesítették. A mikroszinten kezelt múlt inkább az író énközpontú személyiségét és arra való törekvését tükrözi, hogy a változások ellenére is képes legyen fenntartani dicső múltjának és gyermekei identitásvonalának emlékét. Írása annak az igazolása, hogy teljesítette férje kívánságát, s gyermekeiből minden nehézség ellenére is becsületes embereket nevelt. Ezért 1956-os válása után többet önmagáról már nem akart elmondani, az utolsó oldalakat a gyermekek iskoláztatási körülményeinek és saját munkavállalása nehézségeinek szenteli.⁶² Emlékiratát így zárja:

„Kellemesen telnek a napjaim, vannak ismerősök, akikhez eljárok bridgezni, néha moziba is elmegyünk, de rossz filmek vannak. Nem panaszkodom, mert a gyermekeim jók hozzám, volt értelme a sok küzdelemnek, hogy sokat bajlódtam velük a semmiben.”⁶³

Ez a rövid befejezés a rekonverziós kudarc következménye. Az iskolai végzettség hiánya tartósan konzerválta a negatív társadalmi mobilizációt.

A lányok iskoláztatását az I. világháborúig a hagyományos keretek jellemezték. „A leánynevelés kérdésének fokozott előtérbe kerülése ugyan nem a dualizmus évtizedeiben kezdődött, de a nevelésükről vallott elvek hosszú évtizedek alatt is csak nehezen változtak.”⁶⁴ A házitanítók arra törekedtek, hogy a lányok társaságképes úriasszonyokká, jó anyákká és feleségekké váljanak. A középfokú intézményes oktatást római katolikus nőnevelő szerzetesrendek végezték. A leánynevelés progresszióját viszont nem segítette, hogy az előkelő családok nem szívesen engedték lányaikat bentlakásos iskolákba.

A 20. század első felében a társadalom középnemesi identitású családjaiban nem volt elfogadott a nők munkavállalása. Hivatást az asszonyok sem választhattak, hiszen azzal azt bizonyították, hogy férjük képtelen eltartani a családjukat. Szégyen volt ez a férjre és asszonyra egyaránt. Boboryné műveltségének alapját ezért ugyanúgy a tradicionális leánynevelés elvárásai alapozták meg, mint a hasonló társadalmi helyzetű és mentalitású családokban élő lányokét.⁶⁵

⁶² Graeff Ilona vagyont soha nem szerzett, az egészségügy területén szerzett állásának bére arra volt elég, hogy szolid bérleményének díját kifizesse.

⁶³ Graeff 1983: 27.

⁶⁴ Kéri 2018: 349.

⁶⁵ A modern vagy modernizálódó államok a sikeres társadalmi és politikai integráció megvalósítása érdekében támogatták a tömegoktatás elterjedését, mert a jól képzett, széleskörű ismerettel rendelkező polgárok az állammal szembeni kötelezettségeiket – adófizetés, katonáskodás, hivatalviselés – is magasabb színvonalon végezték. A nemzeti kultúra széles körű terjesztése az

Ideális nőnek az számított, aki gyermekei jellemét és erkölcsét építeni tudta, férjének társa volt, s ha kellett, helyette a család kormányzását is a kezébe vette. Ezekről az értékekről beszélt Szvorényi József ciszterci szerzetes Graeff Ilona anyósának, Graeff Gabriellának az esküvőjén is.

„Legyen a férj házának világító napja. [...] Az asszony nem uralkodásra, mint inkább teljesítésre van születve. Az ő csendes hatalma a szeretet. Csendben, szeretetben hintegesse ő háza jólétének vetéseit, takarítsa meg annak kalászeit, sem megvetője nem lévén a tisztos divatnak, sem rabja az átkos fényűzésnek. A takarékoság évszázadok óta ugyanaz a tiszteletre méltó erénye a nőnek és az egyszerű csín s főleg a széplélek legjobb emelője volt és marad mindenkor a női kellemnek. [...] S mivel mégis anya gyermeke oldalán, ennek első őrangyala, pár levéllel többször fog állani az ő nevelői vezérkönyve és dicsőségkoszorúja is.”⁶⁶

Graeff Andor lányait nevelőnők tanították. „A nyelvet kiskorom óta tanultam. Bitomszky Vilma jött el hozzánk, mint német nevelőnő, így a németet jóformán egyszerre tanultam a magyarral. Később jött hozzánk angol és francia nevelőnő is, és a nyelvek mellett zongorázni is megtanultam.”⁶⁷ Ilona a négyosztályos polgári iskolát Egerben magántanulóként végezte, nővére, Valéria és féltestvére, Rozália a budapesti Notre Dame de Sion római katolikus leánygimnázium növendéke volt.⁶⁸ Ugyanezt az iskolát választották az egri születésű mezőnyárádi Hartl Editnek (1893–1974) is, akinek nagyapja, Hartl Ede 1880-ban kapott nemességet. A Sion Intézetben nevelkedő lányok tudták, mi a petrolkémia, alapvető egészségügyi és jogi képzést is kaptak, ám a szakirányú tudás nem szerepelt a tananyagban. A Notre Dame de Sionban nem hivatást választó nőket, hanem úriasszonyokat neveltek. A klasszikus műveltség alapjainak elsajátítása mellett a lányokat megtanították hímezni, festeni, háztartást vezetni, de a nevelés egyik alappillére a társaságképes viselkedés volt.

A lányok társadalmi helyzete az I. világháború során és utána megváltozott; szabadságuk nőtt, de a velük szemben támasztott elvárások megmaradtak. Graeff Ilona ekkor már szülői felügyelet nélkül is utazhatott.

állami oktatás feladata lett, így a nemzet fenntartásának terhe már nem csupán a privilegizált társadalmi csoportok kötelessége volt. Tomka 2009: 404.

⁶⁶ Szvorényi 1873: 9, 12.

⁶⁷ Graeff 1983: 1. Bitomszky Vilma orlovai születésű nevelőnő volt.

⁶⁸ A Notre Dame de Sion Rend 1904-ben érkezett Magyarországra. A rend 1910-ig internátussal egybekötött elemi, polgári iskolát, továbbképzőt és idegen nyelvi képzést működtetett. 1916-ban indult a leányközépiskola. A rend az elit lányait oktatta, akik társadalmi helyzetük miatt nem léphettek a munkaerőpiacra. A modern műveltség tantárgyai (vegytan, természetrajz, egészségtan) mellett magas óraszámban oktatták a latin, német és francia nyelvet. A készségi tárgyak (zene, rajz) mellett a tanrendben helyet kapott a gyorsírás, a kézimunka és a háztartástan is. Különlegesen számított az utolsó évfolyamon a nők jogi képzése. Az intézményben az első érettségi vizsgát 1936-ban szervezték meg. *Iskolai értesítő* 1939: 6.

„A legnagyobb élményem volt az Epsomi Derby [sic!], ahol a királyi család is jelen volt. Helyi érdekeltségű vasúttal mentünk ki, rengetegen voltak, annyi fess férfit és sikkes, de nem túl csinos nőt nem láttam még soha sem. [...] Aztán voltam Jugoszláviában, ahol a legjobb barátóm, Ghyczy Dalma ment férjhez. Kirándultuk Abáziába, Bledbe is.”⁶⁹

A nemesi identitású családokban ezek ellenére sem volt elfogadott a nők munkavállalása. Hartl Sándor (1857–1938) jogász a következőket írta lányának, Eugéniának (1891–1974) a 25. születésnapjára:

„Mindenekelőtt maradj nobel gondolkozású! Kicsinyességeken emelkedj felül és őrizd meg kedélyed és lelked csendes derűjét és egyensúlyát. Az élet nem olyan könnyű, hogy éppenséggel semmibe vegyük, de hidd el Kedves Jennym, hogy másrészt nem is érdemes azt túl komolyan venni és nehezen viselni. Nagyobb fontosságú ügyeidet előzetesen fontold meg jól és ha nehéz az elhatározás, úgy vedd fel magad előtt azt a kérdést, vajon mit tettek volna abban az esetben a szüleid? Vagyonodat őrizd gondosan, mert az önállóságodnak és függetlenségednek alapja.”⁷⁰

A miniszteri tanácsos lányának egzisztenciáját a vagyona biztosította, hivatalvállalás lehetősége szóba sem került. Graefl Ilona szakmai végzettségének hiánya tehát nem neveltetési hiátus volt, hanem társadalmi helyzetéből és családja nemesi identitásából fakadt. Válás után az asszony egy helyi orvosi rendelőben vállalt takarítói állást, később a kórházban dolgozott liftesként. A társadalmi helyzete és a nevelése nem tette lehetővé a szakmaválasztást, ez pedig sok esetben a rekonverzió elmaradásához vezetett.

„Azok a középosztálybeli családok, amelyek az ötvenes évek elején elveszítették korábbi státuszukat, a megváltozott körülményekhez alkalmazkodva – lakóhelyváltás, a középosztályi mentalitás megőrzése, a szimbolikus tőkék váltogatása – elsősorban leszármazottaik (!) révén többnyire sikeres rekonverziót hajtottak végre, és a mai generáció jelentős része már a rendszerváltozás előtti években is a társadalomban elérhető magasabb státusokkal rendelkezett.”⁷¹

Végezetül röviden meg kell említeni, hogy a trauma feldolgozását sok esetben segítette, ha az azt elszenvedett történelmi szereplő egy sorsközösség (kitelepítettek, emigránsok stb.) tagjává lett. A sorsközösség tagjai az időbeli távolság növekedésével emlékezetközösséget alkottak. A memoáriró azonban saját és családja sorsát nem globálisan, csupán mikroperspektívában élte meg és vizsgálta. Ezért sem alakultatott ki benne a sorsközösséghez tartozás érzése, ez pedig gátja lett annak, hogy a nemesi múlttudattal rendelkezők kései emlékezetközösségéhez

⁶⁹ Graefl 1983: 7. Emlékirata szerint Graefl Ilona járt Olaszországban és Franciaországban is.

⁷⁰ Hartl Sándor levele lányához, Eugéniához, 1917. A szerző tulajdonában.

⁷¹ Valuch 2001: 99.

tartozónak érezze magát. Ez lehetett annak az oka, hogy Graefl Ilona tudatosan döntött a fényes múlt megörökítésének lehetősége és identitásvonalának erősítése mellett, ami az emlékiratának ívét és a memoáriró értékválasztását meghatározta.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL HML)

V.270.a. Poroszló nagyközség iratai, 1949.

XXIII.226.b. A Füzesabonyi Járási Tanács VB iratai, 1950–1951.

Bobory György 1949: *Fiamnak. Családtörténet, végrendelet*. Kézirat.

Graefl Ilona 1983: *Életem. Családtörténeti kézirat*.

Iskolai értesítők. A Notre Dame De Sion római katolikus leánygimnázium. 1939.

Királyi könyvek. 69–70. kötet. Budapest.

Magyarország tiszti cím- és névtára, 1944. Budapest.

Szvorényi József 1873: *Menyekzői amaranthok T. cz. Bobory György m. kir. főhadnagy és Graefl Gabriella úrhölgy ünnepélyes egybekelésök emlékéül*. Eger.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Á. Varga László 2002: Graefl József. (A szolnoki polgári házból a szabolcsi főispáni székbe.) In: Csiffáry Gergely (szerk.): *Historia est... Írások Kovács Béla köszöntésére*. Eger, 437–447.

Bán Péter (szerk.) 2011: *Heves megye történeti archontológiája (1681–)1687–2000*. Eger.

Dobszay Tamás 2010: Emlék, felidézés, önéletírás. *Korall* (11.) 41. 35–50.

Gáspárdy László – Gáspárdy András 2009: *Gáspárdy de Könyök ab anno Domini 1659*. Budapest.

Gyáni Gábor 2000: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest.

Gyáni Gábor 2010: *Az elveszithető múlt*. Budapest.

Kéri Katalin 2018: *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon*. Pécs.

Komiszár Dénes 2009: Dr. Graefl József. *Tariménes* (5.) 1. 52–62.

Kovács Éva 2008: Az élettörténeti emlékezet helye az emlékezetkutatásban. In: Kovács Éva (szerk.): *Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben*. Budapest, 9–40.

Kövér György 1999: Ranglétra és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig. *Századvég* (Új folyam 4.) 14. 3–19.

Kövér György 2014: *Biográfia és társadalomtörténet*. Budapest.

- Rüsen, Jörn 2004: Trauma és gyász a történelmi gondolkodásban. *Magyar Lettre Internationale* 54. <https://epa.oszk.hu/00000/00012/00038/rusen.htm> – utolsó letöltés: 2024. március 10.
- Szuromi Rita 2014: *Poroszló története*. Poroszló.
- Szuromi Rita 2015: *A kétútközi Graeff-kastély*. Eger.
- Szuromi Rita 2017: Üstökösök az égen: a Graeff és Bobory családok a XX. századi politika szolgálatában. In: Csöngé Attila – Pozsgai Erika – Szabóné Maslowski Madlen (szerk.): *Zounuk. A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve* 31. Szolnok, 41–93.
- Szuromi Rita 2020: A főispáni széktől a belügyi államtitkárságig. Politikusportré: Vitéz Bobory György élete. In: Csöngé Attila – Pozsgai Erika – Szabóné Maslowski Madlen (szerk.): *Zounuk. A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve* 34. Szolnok, 87–108.
- Szuromi Rita 2022: *Tradicció vagy megújulás? A nemesség mentalitásának változása(i) a rendiség felbomlásától napjainkig, hevesi- és tiszafüredi család történetek tükrében*. (PhD-disszertáció.) Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger.
- Szuromi Rita 2023: A viszonyosság elvének érvényesülése a régi és új elit tagjai között (tanulmány). *Múlt és jövő* (34.) 4. 66–79.
- Szuromi Rita (szerk.) 2024: *Bokorugrás. Haggemacher Margit emlékirata*. (Megjelenés alatt.)
- Tomka Béla 2009: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest.
- Vadász István 2009: *Tiszaszőlős története a kezdetektől napjainkig*. Tiszaszőlős.
- Valuch Tibor 2001: Volt-e „szocialista” társadalom Magyarországon? *Beszélő* (3. folyam 6.) 4. 72–78.